

РЕЦЕНЗИЯ

за дисертационния труд на тема

БОГИНЯТА УШАС: КОНЦЕПТЪТ ЗА УТРИННАТА СВЕТЛИНА ВЪВ ВЕДИТЕ,

представен за придобиване на образователна научна степен „доктор“ по научно направление 2.1. Филология и по научна специалност 05.04.06 – Литература на народите от Европа, Америка, Африка, Азия и Австралия (Стара индийска литература) от **ас. Александър Владимиров Богданов**, редовен докторант с научен ръководител **проф. д-р Милена Братоева** за периода 2010 – 2013 г. в специалност „Индология“ на катедра „Класически Изток“ към ФКНФ на Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

Рецензент: доц. д-р Гергана Руменова Русева,

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Представените от ас. Александър Богданов документи – дисертация, автореферат, автобиография, публикации по темата на дисертацията, протоколи от успешно взети изпити по изискванията за докторантски минимум, участие в конференции в различни академични институции и преподавателска активност в специалност Индология в СУ „Св. Климент Охридски“ напълно отговарят по обем и съдържание на изискванията и демонстрират качествата на кандидата за защита на научната и образователна степен доктор по научна специалност 05.04.06. „Стара индийска литература“ в катедра „Класически Изток“ в СУ „Св. Климент Охридски“.

Познавам Александър Богданов от 2002 г., когато той започна да посещава четирисеместриалния курс по дисциплината Санскрит, който вода в бакалавърската програма на специалност „Индология“. Още тогава той демонстрира траен интерес към езика, литературата и културата на Древна Индия. Този интерес се задълбочи с времето и настоящата разработка е плод на дългогодишната му работа с неговия

научен ръководител проф. д-р Милена Братоева върху оригинални текстове и специализирани изследвания.

Още от времето на неговото следване в бакалавърската, а по-късно и в магистърската програма на специалност „Индология“ в Софийския университет (които той завърши с отличен успех) ми направи впечатление и ентузиазмът, с който инициираше и участваше в различни проекти на специалност „Индология“, като многобройните му умения и компетентности му позволиха да завърши успешно трудоемки интердисциплинарни проекти, обвързани с литературата, етнологията, киното, театъра, музиката.

Неговата дисертация „Богинята Ушас: концептът за утринната светлина във Ведите“ е плод на дългогодишните и задълбочените му занимания в областта на ведологията и санскритологията.

Изследването е направено въз основа на много богат корпус от ведически текстове, включващ *Ригведа*, *Самаведа*, *Атхарваведа*, *Аитарея брахмана*, *Аитарея упанишад*, *Аитарея араняка*, *Каушитаки брахмана*, *Каушитаки араняка*, *Каушитаки упанишад*, *Панчавимшия брахмана*, *Чхандогя упанишад*, *Ваджасанейи самхита*, *Шатапатха брахмана*, *Брихадараняка упанишад*, *Таиттирия самхита*, *Таиттирия брахмана*, *Таиттирия араняка*, *Таиттирия упанишад*, *Гопатха брахмана*, което позволява на автора да построи анализа си на широка основа и да направи ясни обобщения и изводи.

Разработката, която обхваща общо 370 страници, е структурирана в увод, 6 глави, заключение, приносни моменти, приложение и библиография, посочваща над 140 специализирани научни разработки. Структурата на дисертацията е изработена стройно и логично във връзка с нуждите и целите на изследването. Работата е поднесена много нагледно и подредено, част от информацията е подадена умело в табличен вид, което улеснява прочита и разбирането.

В увода Богданов разглежда актуалността на темата и акуратно представя индологическите изследванията върху същността на концепта „зора“ във ведическата литература. Тук той посочва обекта и предмета на изследването, целите и задачите, които си поставя разработката, както и методологията, която прилага. Обектът на

изследването е ведическата богиня на зората. Целите, които си поставя са да се разгледа етимологията, формалните, морфологичните, синтактичните и семантичните особености на думите, обозначаващи „зора“ и техни производни и семантични корелати и да открие, разгледа и анализира основните концептуални метафори, залегнали в представата на древните индоарии за зората, като очертае и митологичния, ритуалния и общокултурния контекст, в който се появява зората. В главите от 2. до 5. включително Богданов прилага статистически метод и методите на етимологичния, формално-морфологичния, синтактико-семантичния анализ на думата *ушас* и етимологично и семантично свързани с нея думи в текстовете от разглеждания корпус. В шеста глава той използва и сравнително новия когнитивно-лингвистичен подход в разглеждането на концепциите, обвързани с ведическото божество на зората Ушас. Този подход изглежда съвсем естествен за изследване на ведическите текстове, защото самите ведически *риши* прилагат подобен метод при изследването на света и себе си. Утвърдени индолози като Йоана Юревич, Свен Селмар и др. също използват в някои от изследванията си тази методология. Трябва да отбележа, че Александър Богданов е усвоил добре и използва с лекота методите на когнитивната лингвистика. При все това е добре още тук да се посочат някои ограничения при прилагането на този метод по отношение на ритуален текст, поетичен текст или на текстове, чиито автори (от една отдалечена от нас във времето и пространството култура) боравят с методи на въздействие и повикване на образи далеч надхвърлящи съвременната до голяма степен схематична теория и методология на когнитивната лингвистика. Много от съвременните когнитивни метафори нямат аналог в древния език. В голяма част от текстовете не е ясно дали определен израз е използван конкретно или метафорично, в рамките на поетична или когнитивна метафора. Много от текстовете са в диалогична форма или са обръщения към богове, което включва и друг тип общуване, не само вербално. Доста от текстовете са тясно обвързани с ритуала и придружават определени действия. Химните към богинята, призоваващи нейната поява, са и конкретни (обвързани с възприемането на изгрева), и ритуални (призоваващи зората и/или богинята зора), и поетични (събуждащи вдъхновение и чувства). В този смисъл изследването през призмата на когнитивната лингвистика доста се усложнява, но Александър Богданов се е справил успешно с тези проблеми, като е използвал най-

новите разработки на теорията, включващи в разглежданията си и поетичните метафори и теорията за образните схеми.

В увода (стр. 11) авторът посочва, че се стреми при превода от ведийски да запази границата на *падата* (четвъртина от стиха). Такава прецизност би позволила преводите на откъсите от текстовете да се ползват в други езиковедски, литературоведски и изобщо всякакви хуманитарни изследвания, обвързани с темата, и смятам, че е много добро хрумване на автора. В някои от преводите обаче смисълът на стиха или не е ясен или е двузначен, а подобна двузначност се забелязва само в превода, но не и в изходния текст. По мое мнение при едно бъдещо публикуване на текста е добре някои от преводите да се обмислят наново и да се редактират. За задълбоченото предаване на концептуализацията на зората е от голямо значение да се преведе смисълът (който, трябва да отбележа, във връзка с текстове като *Ригведа* и *Атхарваведа* не винаги е ясен) и да се спазват и правилата на езика цел, защото читателите четат работата на български език и не биха могли нито да усетят, нито да вникнат в превода, ако той е с разместен словоред, без пунктуация или е двузначен.

Първа глава на дисертацията е обвързана с използваната в шеста глава методология и прави преглед на основните достижения на когнитивната лингвистика. Тук е обосновано и използването на методите на когнитивната лингвистика и по-специално на теорията за образните схеми по отношение на ведическите текстове.

Във втора глава са представени етимологията, формално-морфологичните, синтактичните и семантичните характеристики на етимологично свързаните с глаголният корен *vas-/uṣ-* думи, означаващи „зора“ и „светя“. Проследени са техните появи и повторения в разглеждания корпус и таблично е представено разпределението им в текстовете.

В трета глава по подобен начин са изследвани дванайсет означаващи „блестя“, „светя“, „сияя“ глаголни корена и техни деривати, като тук се поставя акцент върху семантичните нюанси и синтактичните употреби на всеки един от глаголните корени.

Четвърта глава изследва етимологично, морфологично, синтактично и семантично различни съществителни и прилагателни имена, назоваващи и характеризиращи зората. Още тук авторът успява да открие три основни различни концептуални

представи за зората – богиня, млада жена и извор на благополучие и добруване. Тук съвсем естествено се осмислят изследванията на автора на всички нива на граматиката на думите със сема, обвързана със зората и светлината и се разкрива същността на концептуализацията – от усещане, преживяване, опит към изграждането на сложни и нееднозначни семантични полета и връзки, на сложни концепти, побиращи в себе си многопластовите значения на разглежданите думи.

В пета глава са представени и анализирани на всички нива на граматиката наименования на действия, които богинята на зората Ушас извършва. Разгледано е и тяхното разпределение в изследвания корпус, като са обхванати и участващите в съответните изречения с подлог (или агенс) Зора допълнения и обстоятелствени пояснения. Тук естествено възникват и обвързаните със зората като деятел концептуализации: зората устойчиво се концептуализира като човек деятел; като изпълняваща основна космогонична роля, като разпъваща и структурираща пространството, премахваща пречките, променяща света и подтикваща света и съществата към действие, даряваща блага.

Шеста глава е основната глава на изследването с най-много оригинални идеи и приноси към ведологията. Тази глава е побрана в над 100 стр. Тя разглежда въз основа на изследванията в областта на ведологията и преди всичко въз основа на откъси от разглеждания в разработката корпус извори концептуализациите на зората като имаща основна космогонична роля, задвижваща времето, млада жена, богиня, дъщеря на небето, сестра на нощта, крава, знаме на жертвоприношението. Посочени са изконните връзки на зората и на противопоставянето зора – нощ/тъмнина като сфери източник за концептуализиране на възприемането, познанието, осъзнаването, на космологичния процес, както и на хода на времето. Като сфера цел много подробно и последователно са разгледани концептуализациите на зората като млада жена и като крава.

Заключението очертава точно и последователно основните достижения на разработката в посока на задълбочаване на знанията ни за различните концептуализации на зората и техните основания в рамките на ведическата култура, както са представени в текстове на ведийски. Въз основа на задълбочено граматико-семантично изследване на богат лексикален корпус и анализиране на разпределението

на думите със значение „зора“ в него, авторът успява да проследи развитието на различни концептуализации на зората във времето и концептуализации на други по-абстрактни същности като осъзнаването, създаването, времето посредством зората. Както отбелязва авторът на изследването тук общата тенденция е към все по-малко появи на оригинални откъси, съдържащи съществителното име „зора“, и то преди всичко като препратки към *Ригведа* и за нуждите на ритуала. Богданов отбелязва и тенденцията към обстоятелствено представяне на зората, обвързано с темпоралното значение „на зазоряване“ и пространственото значение „изток“. Във връзка с някои от концептуализациите на зората като донасяща благоденствие и прогонваща пречките авторът посочва и възможни по-нататъшни изследвания върху ролята на зората в магически ритуали от *Атхарваведа*. Перспектива за бъдещи изследвания е и темата, която засяга Богданов, за връзката на ритуала с ведическата представата за зора.

Приносите са значителни и са посочени точно и ясно. Създаден е богат корпус от изследвани етимологично и граматико-семантично думи, със значения „зора“. Този корпус може да се използва като основа за други изследвания, обвързани с темата. Зората е представена като изходна сфера и сфера цел при различни концептуализации в рамките на теорията за концептуалната метафора и в частност на теорията за образните схеми. Преводите от ведийски затрудняват и утвърдени ведолози, затова смятам, че многобройните преведени от докторанта откъси с някои редакции могат да се използват в други културологични, литературоведски или езиковедски изследвания и имат съществено приносен характер за българската индология.

Прави впечатление широкият обхват на разработката, която изследва от етимологична, фонетична, морфологична, синтактична и семантична гледна точка всички появи на думата *uśás*, етимологично свързаните с нея глаголни корени *vas/uś*, и основи *usrá-* и *usríya-*, както и всички техни деривати и всички концептуализации на зората и на други по-абстрактни същности посредством зората в изследваните извори. Авторът е отделил много време и усилия в откриването, разглеждането и анализирането на всички глаголи и имена, обвързани с концепта „Зора“, както и на всички метафорични и метонимични употреби, в които концептът „зора“ се явява изходна сфера или сфера цел. Това е огромен труд и изисква голяма компетентност и задълбочени познания, както в областта на езикознанието и когнитивната

лингвистика, така и във ведологията, сравнителното религиознание и културология. Поздравявам автора и неговия научен ръководител за това така добре замислено и осъществено много интересно и приносно изследване.

Езиковият изказ на автора е логически и последователен и отговаря на изискванията на академичното писане. Аз бих препоръчала, където е възможно, да се избягва употребата на чуждици (експерименталния, репрезентация, и мн. др.), да се подобри стила с избягването на повторения на една и съща дума в рамките на изречението (вж. напр. стр. 14, 129),

За целите на едно бъдещо издаване на труда, каквото убедено препоръчвам, си позволявам да дам няколко препоръки, които смятам, че ще направят по-видими и значими всички достойнства и достижения на труда.

Първо, имам няколко забележки относно позоваването. На стр. 11, 36, 39 (два пъти), 41, 44 авторът се позовава/цитира Lakoff, G., & Turner, M. 1989, но съответният труд не се появява в библиографията. По-специално на стр. 39 Богданов цитира Lakoff, G., & Turner, M. (1989), p. 555. Само че в библиографията този труд не е посочен. Единственият труд, който съответства на това описание е книгата *More Than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: University of Chicago Press. Обаче тази книга има само 230 стр. и е трудно да се цитира нещо, което е на 555. страница. Това вторично цитиране ли е? В научен текст всеки научен труд или извор трябва да бъде проследяван внимателно и прецизно. Иначе започваме да се съмняваме в съвестността на автора и меродавността на неговото изследване. Предполагам, че грешката е техническа. Така или иначе това, което ми направи впечатление, че преводът на този абзац не е ясен и гладък на български език – реших да видя източника, а това беше невъзможно поради невярното цитиране (предполагам става въпрос за друг труд, защото малко по-горе е посочен именно този труд и страниците за справка са посочени правилно).

Плеоназмът следва да се избягва („когнитивно разбиране“ се появява 4 пъти, утринната светлина на Зората – 6 пъти, и др.). На стр. 2 има употребено многоточие, което намирам за неподходящо в рамките на научен текст. На места има неточни/безсмислени/неподходящи словосъчетания като на стр. 5 – „божествените

епитети“ вместо „епитетите на божествата“; на стр. 33 „нервно ниво“ вместо „на ниво нервна система“; стр. 249 „агенцията на изгрева“ и др. На стр. 101 се появява следното изречение: „Важна семантична роля на usrá- и usríya- е възможността да изразят концептуалната връзка между Зората и кравата, почиваща по всяка вероятност на сходство в цветовете и темпорални характеристики на двете същности.“ Чудя се какви ли са темпоралните характеристики на същината крава.

Има и неточности, двузначност и неясноти при превода на някои примери от ведийски. Ще дам само няколко примера: стр. 32 „челото небесно“ не съвпада по значение с изходния текст *mūrdhā divó* „челото на небето“; стр. 43 „пияч на чистата напитка“ е неподходящ превод. На стр. 273 се появяват преводите „**тъмновата** Нощ“ (*tamasvatī rātri*) и „насам разгръща се **мъждукащата** тъмнина“ (*ā tveṣāṃ vartate támaḥ*), които според мен са текстуално и смислово неиздържани – *tamasvatī* означава „тъмен“, а дума „тъмноват“ не знам да има в българския език; *tveṣā* означава и „страшен“ освен посочените от Богданов значения и е преведено от утвърден учен като Леонид Куликов по съвсем различен, но за мен много по-логичен начин от гледна точка на целия стих като „заслепяващ“, „тъмен“. Определено смятам, че тъмнината не може да мъждука. Словосъчетанието „мъждукаща тъмнина“ изглежда нелогично. Употребата на думата „величав“ и производни или на „величая“ по отношение на божества, които всъщност са „велики“ и в някои други контексти, когато значението на изходната дума е „велик“, не са подходящи (вж. стр. 88, 136, 236, 237, 276).

Тези неточности изобщо не омаловажават научната стойност на дисертацията.

Представената дисертация доказва, че Александър Богданов е учен със собствени идеи, собствени предложения за превод, собствен стил, собствени виждания, които може последователно да отстоява. Няма да крия – те се различават много от моите, но именно в това е красотата на науката – да се представят различни гледни точки, идеи, умствени построения, които да могат логически да се проследят за разширяване на миогледа, за виждане на светлината, която сияйната богиня Ушас разпръсква по света.

Представеният дисертационен труд – „Богинята Ушас: концептът за утринната светлина във Ведите“, отговаря на всички изискванията за получаване на

образователната и научна степен „доктор“. Затова убедено препоръчвам присъждането на научната и образователната степен „доктор“ на Александър Владимиров Богданов по научно направление: 2.1. Филология (Стара индийска литература).

25.08.2023 г.

доц. д-р Гертана Русева